

Tinglev Sø blev til en afvandet mose med landbrug

Ærgerligt nok nåede Tinglev Sø lige præcis at komme med på listen over de sidste statsstøttede afvandingsprojekter, før landvindingsloven blev afskaffet. Havde moseområdet undgået dette – forgæves – forsøg på kultivering, var mange millioner statskroner sparet og enestående naturværdier bevaret.

Men sådan gik det ikke.

Tørlægningen blev vedtaget i februar 1965. Officielt var der tale om et beskæftigelsesprojekt med støtte fra landvindingsloven, men til trods for tidens fulde beskæftigelse valgte landbrugsministeriet alligevel at sige ja. Set i lyset af datidens store afsætningsvanskeligheder for landbrugets produkter virkede det heller ikke logisk med mere jord af ringe kvalitet, men det så ministeriet - og Statens Landvindingsudvalg - stort på.

Projektet gik ud på at forvandle 420 hektar sump og højmoser til landbrugsjord for en pris af 550.000 kr. i 1966. Ved regnskabets afslutning i 1969 havde arbejdet kostet 770.088 kr. (5,6 mio. kr. i 2010-værdi), og så var der endda taget 110 hektar ud af projektet. De var blevet »fredet« undervejs som led i et kompromis med Danmarks Naturfredningsforening.

Imidlertid holdt projektet ikke vand. Helt bogstaveligt.

Arealerne forsumpede hurtigt igen, så landbrugsdriften blev kun kortvarig, men sænkningen af vandstanden var tilstrækkelig stor til at ødelægge højmosen og sætte gang i en aggressiv tilgroning med buske og træer. Dertil kom en voldsom forurening med kloakvand fra Tinglev by.

Ved udgangen af det 20. århundrede var området hverken til nytte for landbruget eller noget særligt som natur, så Tinglev Sø var atter moden til et nyt projekt.

I 2003 – blot 30 år efter afleveringen af det milliondyre afvandingsprojekt – kunne Sønderjyllands amt

Tinglev Sø

To større lavvandede søer med omgivende højmoser på ca. 420 hektar i dødishuller på hedesletten. Forsøgt afvandet under Første Verdenskrig, men først gennemført i 1960'erne som et af de allersidste landvindingsprojekter og med betydelig statsstøtte. Forgæves forsøg på naturfredning i 1966. Amtskommunalt genopretningsprojekt med hævn af vandstanden i 1999-2003.

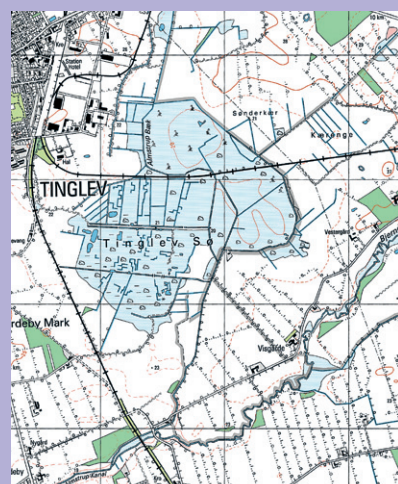
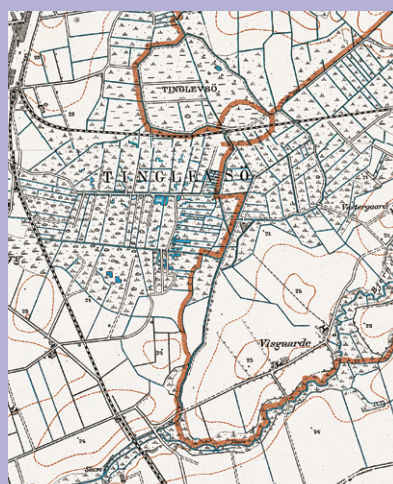
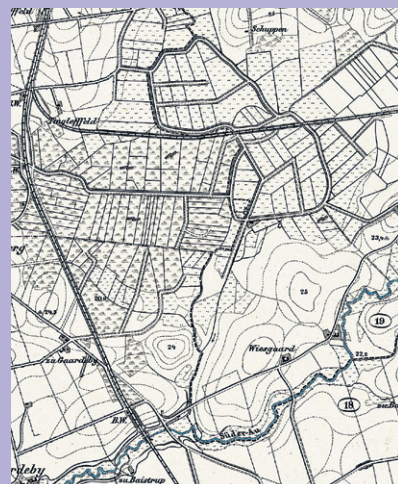
Tinglev Sø er EF-habitatområde, som sammen med Ulvemose længere mod nordvest udgør EF-fuglebeskyttelsesområde nr. 62.

Selve navnet »Tinglev Sø« er i dag misvisende, da området helt overvejende har karakter af mose, men det er den officielle betegnelse, som anvendes af Kort- og Matrikelstyrelsen.

Kortene er fra 1805, 1878, 1921 og 1992.

Aabenraa kommune.

Koordinater: 6086513, 517641.

færdiggøre det naturgenopretningsprojekt, der skulle genskabe nogle af mosens naturværdier. Gennem fire år var vandstanden gradvis blevet hævet

for at sikre levesteder for de tilbageværende sjældne planter og dyr. Dermed var der skabt grundlag for en fremtidig positiv udvikling i området.

Ein deutscher Gruß vom Gefangenlager Baistrup b. Tingleff

Under Første Verdenskrig gravede fanger fra »Kriegsgefangenenlager Bajstrup« den brede Almstrup Kanal, der gjorde det muligt med en mere effektiv afvanding af Tinglev Sø. Fangelejren er for længst borte, men i Tinglev ligger der 17 fanger begravet, og der er rejst et mindesmærke på kirkegården for de englændere, franskmænd og russere, der døde i Bajstrup-lejren. Billedet er fra et tysk postkort, der blev solgt under krigen. Foto: Udlånt af Lokalhistorisk Forening for Tinglev Kommune.

Hul i jorden

Tinglev Sø opstod efter sidste istid for ca. 12.000 år siden som et lavvandet søområde med to vandflader på til sammen ca. 180 hektar.

Selve den geologiske oprindelse beskrives som »dødishuller«. Under opbygningen af hedesletten (smeltevandsfladen) efter isens afsmeltning blev der af en eller anden grund efterladt nogle store isklumper, som hurtigt blev begravet i smeltevandssand og -grus. Isklumperne må have ligget dybt, for de smeltede først omkring 1000 år efter istidens ophør.

Boreprøver har vist, at dødisklumperne har været dækket af aflejringer på 10-20 meters tykkelse, og disse lag har sagtens kunnet bære både buske og træer. Da dødisen smeltede, styrtede aflejringerne med både buske og træer ned i det hulrum, som den smeltede iskerne havde efterladt sig.

Denne tilblivelse betød, at Tinglev Sø (og Ulvemose) lige fra første dag har haft et ganske betydeligt lag organisk materiale på bunden. Man kan måske næsten sige, at søen blev født som en fremtidig mose.

Alligevel skulle der gå 8000 år, før søen praktisk talt var helt fyldt op med døde planter. Analyser af tørv fra boreprøver i søen rummede pollen af både fyr og birk samt masser af hassel og

enkelte pollen af el. Dermed kunne tørvelaget placeres i det geologiske skema som værende fra den boreale tid omkring 6000 år f. Kr.

Gennem nogle årtusinder er søen så gradvis groet til. Mod vest og i syd er der dannet hængesæk med mosser og græs, der ikke har vokset på fast grund. Sådan menes forholdene at have udviklet sig frem til bronzealderen, hvor søen havde eksisteret i 5000 år.

Mellem de øverste tørvelag og søkalken nedenunder (se senere) er der fundet gevirer af kronhjorte, rådyrtakker og andre skeletdele. I 1943 blev der desuden fundet to hornstjeler af uroks.

Svampet hængesæk

Indtil slutningen af 1700-tallet kunne Tinglev Sø naturligt opdeles i flere bassiner, som det fremgår af Viden-skabernes Selskabs kort fra 1805.

På dette tidspunkt har den nordvestlige del af søen allerede karakter af højmos. Tilgroningen har været fremskreden, og man begyndte at undersøge mulighederne for en afvanding, så der kunne graves tørv, høstes hø og græsses med husdyr.

Dette fremgår af den første kendte beretning om Tinglev Sø. Den er fra december 1823, hvor en »H.M. Nis-

sen« gengav en række måleresultater og beskrivelser af søens bundforhold. I nordsøen var største dybde 170 centimeter og den gennemsnitlige dybde lå på 95 centimeter, mens sydsøen havde en største dybde på 125 centimeter og et gennemsnit på 93 centimeter.

Nissen mente, at »den påtænkte afvanding eller udtørring ville være udført, i det mindste på nær et ganske ubetydeligt stykke i den nordlige sø«, hvis blot man sænkede vandspejlet 150 centimeter.

Om forsøget blev gjort, vides ikke, men i givet fald har det ikke været vellykket. I en beretning fra juni 1854 beskrives forholdene som meget besværlige for ejerne af de omgivende enge.

På grund af det ringe fald i terrænet er det svært at få drænet vandet væk, og det berøver engene en del af deres frugtbarhed, så de »danner ofte hængesække og består af en så løs og svampet masse, at det er vanskeligt deri at anbringe grøfter«. Sandsynligvis har datidens ejerstruktur med utallige små lodsejere også besværliggjort enhver tanke om et samlet drænprojekt.

Konklusionen i 1854-rapporten lød, at der burde graves »inddæmningsgrøfter langs søernes omkreds for at undgå ekspropriationsbesvær«. Med den metode ville der kunne indvindes 74 af de 85

Allerede i 1800-tallet begyndte lokale bønder at grave tørv i de store sønderjyske moser, men det var under de to verdenskrige, at tørveindustrien for alvor fik et opsving. Foto: Udlånt af Lokalhistorisk Forening for Tinglev Kommune.

hektar i de to søområder tilsammen, som arealerne opgives at have været.

Dette projekt blev gennemført, men uden den store succes. Af en indberetning fra oktober 1883, der er skrevet i »Flensburg« og underskrevet af »Bahninspektør A.F. Petersen«, fremgår det, at trods en meget langvarig tørkeperiode var kun den sydlige del af søerne udtørret. Omkring en tredjedel af terrænet i den nordlige sø lå stadig under vand.

I 1901 blev jernbanen anlagt til Sønderborg, og den blev ført gennem søen. Da den måtte bygges på en dæmning, skar banen søarealet over i to dele. Allerede i 1864 havde tyskerne anlagt banen Flensburg-Vamdrup. Den passerer også forbi Tinglev Sø, men dog i områdets vestlige udkant. Begge baner krydser fortsat mosen i dag.

Hedeselskabet tilkaldes

Så tidligt som 1907 trådte Hedeselskabet ind i billedet på opfordring fra moseens ejer. I foreningens tidsskrift fra dette år står der om Tinglev Mose: »Areal er besigtiget og et nivellement foretaget«.

Året efter startede en stor centrifugalpumpe i søen 1. juli, og efter et par dages pumpning tegnede det endelig til succes. Søen kunne nu tømmes.

Men så skete der et dramatisk omslag i vejret, og det kuldkastede alle forhåbninger.

Den daværende ejer af Tinglev Sø, godsejer Villars Lunn fra herregården Søgaard ovre ved Hostrup Sø, har selv skildret katastrofen med disse ord:

»Tørlægningen syntes at skulle lykkes ualmindeligt hurtigt, da der om natten til 11. juli kom et 10-12 timers forfærdeligt regnskyl, et rent skybrud, som overfyldte Almstrup Å og sendte dens vand ind i søen i et sådant omfang, at pumpningens spor næsten udslettet«.

Derefter opgav Villars Lunn projektet. Hele verden skulle sættes i brand, før der atter kom skub i planerne om at tørlægge mosen.

Under Første Verdenskrig gravede fanger fra »Kriegsgefangenenlager Bajstrup« den brede Almstrup Kanal, der gjorde det muligt med en mere

Almstrup Kanal (til venstre) løber parallelt med Bjørndrup Mølleå (til højre) over knap en kilometer, før de to vandløb løber sammen vest for jernbanen ved Bajstrup. Jo længere nedstrøms, man forener to vandløb, desto større fald får man og dermed kraftigere afvanding. Bemærk den tydelige forskel i vandspejlets højde i de to vandløb.

effektiv afvanding. Umiddelbart var formålet at øge udvindingen af tørv og søkalk, men på længere sigt ønskede man at opdyrke mosearealerne. Almstrup Kanal forbedrede afvandingen, men stadigvæk var der meget vådt ude i søen.

Masser af mosemergel

I 1925 besvarede Hedeselskabet en henvendelse fra den nye godsejer på Søgaard. Han ville vide, om det kunne betale sig at udvinde søkalken i Tinglev Sø. »Mosemergel« kaldte bønderne kalken.

Kulturtekniker J.P. Olesen fra Hedeselskabet nåede frem til denne negative konklusion:

»Der findes sikkert en hel del kalk der, men dækket af 1-2 meter overjord og det hele i den grad sump, at vi ikke engang kunne færdes derude for at undersøge forholdene. Under disse forhold mener jeg, at fremskaffelsen af kalk fra dette areal vil blive så dyr, at den billigere kan skaffes frem ad anden vej.«

Det råd valgte godsejeren at se bort fra. Udvindingen af søkalk blev sat i gang.

Søkalken er udvasket af grundvandet og efterfølgende bundfældet i søen, hvor den første gang i midten

af 1920'erne og igen i 1930'erne blev udgravet og anvendt som mergel på de kalkfattige jorder af egnens bønder. I den sidste periode blev der opgravet 18.000 kubikmeter, der spredtes på marker indenfor en omkreds af fem kilometer.

Det var dog for intet at regne mod den samlede forekomst, som geologerne senere kunne beregne til i alt 616.000 kubikmeter indenfor 1-3 meter højdekurverne i den sydlige del af mosen. Skønsmæssigt vurderede man, at der måtte være mindst to mio. kubikmeter kalk deponeret i mosen.

Takket være fortsat interesse for at udnytte de store forekomster af søkalk – og nye muligheder for statstilskud – blev der i 1941 foretaget et stort antal boreprøver over hele mosen. De dannede grundlag for vurderingen af den samlede forekomst. Prøverne gjorde det også muligt at konstruere en rimelig præcis tidslinje for søens tilblivelse og udviklingen frem mod nutidens mosekarakter.

Ofte blev der boret fra en fladbundet præm, og når boreholdet bevægede sig uden for kanalerne, måtte en af deltagerne af med tøjet og hoppe i for at slæbe præmmen gennem mudder og hængesæk. Selvom afvandingsforholdene var blevet forbedret under

Første Verdenskrig, takket være Almstrup Kanal, var der stadig masser af vand i mosen.

Også senere i den tørre sommer 1947 lå der et betydeligt område i den nordlige sø, som var ganske ufremkommeligt til fods på grund af hængesæk og dynd. Klart vand stod der dog kun på en lille flade af en halv hektars størrelse, og længst mod nord var der blevet så tørt, at her kunne graves tørv. I den sydlige sø lå der allerede masser af små tørvegrave, fordi jordbunden ikke var særlig fugtig. En del af dette område egnede sig fint til græsning.

Projekt til fem mio.

Kulturteknisk set ville det ikke være nogen særlig god ide at opdyrke Tinglev Sø med henblik på landbrugsdrift. Især ikke hvis landmændene selv skulle betale.

Trods muligheden for store tilskud fra Rigsdagens generøse landvindingslov fra november 1940 var der mange gode grunde til at tøve, især de elendige jordbundsforhold og den høje grundvandstand.

Men da det store statsfinansierede landvindingseventyr var ved at klinge ud, valgte lodsejerne alligevel at prøve

lykken, mens tid var. Pengene nåede de at få del i, men projektet fik ingen happy end.

Paradoksalt nok var staten selv den drivende kraft i skikkelse af jordlovsudvalget, der ejede en meget stor del af arealerne i mosen.

I foråret 1959 havde ejerne af arealerne i og omkring Tinglev Sø indsendt et andragende til Statens Landvindingsudvalg om tilskud og lån til »uddybning af afløbskanalen [Almstrup Kanal] fra søen til Bjørndrup Å, uddybning af Bjørndrup Å fra banen til sammenløbet med Gejlå samt uddybning, regulering og delvis rørlægning af afvandingskanaler i Tinglev Sø«.

Året før havde de lodsejere, der ejede 85 pct. af arealerne, tiltrådt projektet. Størrelsen af det berørte areal, der helt overvejende bestod af tørvejord på sand- eller lerunderlag, blev anslået til at udgøre 455 hektar.

Ansøgningen blev journaliseret i marts 1959 som projekt nummer 2172 hos Statens Landvindingsudvalg. Dermed var udtørringen af mosen sat på dagsordenen, ikke som et »haste-projekt«, men mere som en mulighed.

I 1961 accepterede lodsejerne det egentlige projektforslag. Budgettet lød på 430.000 kr. (5 mio. kr. i 2010-værdi).

De første undersøgelser i marken kunne nu gå i gang, og i 1962 udbetalte landbrugsministeriet 5176 kr. (56.300 kr. i 2010-værdi) til Generaldirektoratet for Statsbanerne til dækning af udgifterne ved jordbundsundersøgelser langs jernbanedæmningen gennem søen.

I marts 1962 forelå der en endelig arbejdsplan for projektet, men så gik sagen i stå.

Finansministeriet havde indført et midlertidigt stop for alle lån og tilskud af sparehensyn, bl.a. fordi det store Skjernåprojekt var under opsejling. Det ville komme til at koste millioner af kroner og dermed tømme kassen med tilskudsmidler til landvinding.

Desuden var politikernes velvilje overfor tvivlsomme landvindingsprojekter skrumpet hastigt ind i takt med de gode tiders fremmarch. Velfærdssamfundet var en realitet med både

Denne fine plankesti giver god adgang til mosens mere våde partier.

fuld beskæftigelse og overskudsproduktion af landbrugsvarer. Derfor var der ingen mening i at opdyrke mere jord, mente mange, og slet ikke hvis det kostede værdifuld natur.

Som et af få steder i Danmark yngede der fortsat rørdrum i Tinglev Sø, og desuden fandtes der hedehøg, atlingand og mosehornugle samt en hel koloni på 35-40 par sortterner. Også den dengang sjældne græshoppesanger forekom talrigt med 20-25 syngende hanner.

Tinglev Sø var et sted, som naturinteresserede valfartede til fra hele landet.

Allerede i 1959 havde Naturfredningsrådet brevvekslet med Statens Landvindingsudvalg i et forsøg på at redde Tinglev Søes rige natur, da jordlovsudvalget satte sagen i gang. Men forgæves skulle det vise sig at være.

Også Danmarks Naturfredningsforening blev underrettet i 1959 om, at Tinglev Sø nu var blevet opført på udvalgets liste over nye sager, men foreningen reagerede ikke på dette faresignal. Det gjorde den til gengæld med stor styrke syv år senere, da det blev alvor.

Godkendt i 11. time

I løbet af 1965 stod det klart, at den politiske støtte til fortsat landvinding formentlig sang på sidste vers. Landbokommissionen, der havde arbejdet siden 1961, var ved at færdiggøre sin betænkning, og alt tydede på en anbefaling af et stop for den generøse støtteordning.

Det blev startsignalet til et kapløb med tiden for at få flest mulige projekter godkendt i landbrugsministeriet, inden pengeassen blev smækket i. Et godt eksempel på denne kassetænkning stammer fra det daværende Tønder amts arkiver.

I oktober 1965 udarbejdede amtet en liste med otte »ikke frigivne landvindingsarbejder«, hvoraf man fremhævede Tinglev Sø og Gels Å som de mest »påtrængende«. Desuden talte listen lokaliteter som Sølsted Mose, Ballum Enge og Skast Mose, Terkelsbøl Mose og Bjørnkær Mose.

I de centrale kanaler gennem mosen vokser der tætte bestande af den svømmende sumplante Krebssekle. Planten er tvebo, dvs. med særskilte han- og hunplanter, men i Danmark findes næsten kun hunplanter, og formeringen sker derfor vegetativt. Bladene er 15-40 cm lange, 5-15 mm brede, stive, sværdformede og stærkt takkede i randen.

Listen var blevet til på opfordring fra jordlovsudvalget i Tønder, og den blev straks fremlagt til hastebehandling på det næste møde i det jyske underudvalg af Statens Landvindingsudvalg.

I marts 1966 havde folketetinget første behandling af forslaget til en ny landvindingslov, og ved den lejlighed blev der demonstreret en udbredt modstand blandt tingets medlemmer mod fortsat økonomisk støtte til landvinding.

De konservatives ordfører gjorde det klart fra folketingets talerstol, at landbruget hellere skulle forbedre den jord, der allerede var opdyrket end stræbe efter at indvinde nyt land. Ikke mindst af hensyn til de rekreative behov for befolkningen og beskyttelsen af plante- og dyrelivet, mente partiet.

Socialistisk Folkeparti var dog den skarpeste modstander. Man krævede landvindingsloven helt fjernet. Ordføreren, botanik-professor Morten Lange (1919-2003) afleverede følgende mindretalsudtalelse:

»Loven bygger på en rent landbrugsmæssig-økonomisk vurdering af landvindingen, hvilket synspunkt muligvis kan forsvares ved arbejder, der helt finansieres af ejerne. Når der ifølge lovforslaget er tale om betydelige statstilskud, må der imidlertid efter

mindretallets opfattelse være al god grund til at gå ud fra en mere samlet samfundsmæssig opgørelse, og mindretallet finder det helt uantageligt, at samfundet skal finansiere ødelæggelse af naturværdier for en ofte tvivlsom landbrugsmæssig gevinst.«

Disse udmeldinger satte fuld gang i landvindingsudvalget.

Mindre end to uger senere var projektet for Tinglev Sø optaget på landbrugsministeriets såkaldte »beredskabsliste«. Det var en liste over projekter, der ville kunne sættes i gang, så snart arbejdsministeriet sagde ja. Beredskabslisten blev brugt til at regulere ledighedstallet, men en plads på listen var dog ingen garanti for støtte. Til »eventuel godkendelse« stod der, så millionerne til projektet var endnu ikke sikret.

Og snart hastede det med at få Tinglev Sø-projektet godkendt.

Kongen underskrev den nye landvindingslov 8. juni samme år, og ganske rigtigt var støttesatsen stærkt reduceret. I stedet for 66 pct. kunne bønderne fremover højst gøre sig håb om 25 pct. i statsstøtte, og loven ville få virkning fra 1. august.

Men Tinglev Sø-lodsejerne nåede det i 11. time. Blot fem uger før udløbet af den gamle lov var der skaffet igangsættelsestilladelse fra arbejds-

Efter naturgenopretningsprojektet i årene 1999-2003 er Tinglev Sø atter blevet en rigtig mose. Vandet – det brune mosevand – står helt oppe i dagen, og det svupper og sjapper overalt, hvor man går uden for stierne, så gummistøvler skal der til. Buske og træer er hastigt på retur, fordi de ikke tåler at stå med rødderne i vandet hele året rundt, og det er netop hensigten med projektet.

ministeriet, og landbrugsministeriet havde godkendt projektet. Overslagssummen var i mellemtiden steget til 550.000 kr. (4,8 mio. kr. i 2010-værdi) for afvanding af 420 hektar over de næste to år.

Imidlertid havde landvindingsfolkene gjort regning uden Danmarks Naturfredningsforening.

Staten støtter sig selv

Siden 1940 havde Statens Landvindingsudvalg igangsat mere end 2000 større landvindingsprojekter over hele landet, og efter 25 års flittig afvanding og opdyrkning havde man fået reduceret landets uberørte naturområder ganske meget. Ikke mindst moserne var der løbet storm på, og for naturfredningsvennerne var situationen nærmest katastrofal.

Da det stod klart i sommeren 1966, at landbrugsministeriet ville godkende støtten til afvanding og kultivering af Tinglev Sø, gik Danmarks Na-

turfredningsforening til modangreb. Man benyttede sig af foreningens særlige ret til at rejse fredningssager, når naturen var truet.

Påstanden om fredning omfattede væsentlige dele af det godkendte landvindingsprojekt, men sagen havde den særlige krølle, at den største enkeltlodsejer i området faktisk var landbrugsministeriet selv i skikkelse af Statens Jordlovsudvalg. Af de 420 hektar, der ville blive berørt af projektet, ejede staten de 97 hektar.

Jordlovsudvalget havde også sin egen repræsentant i Statens Landvindingsudvalg, hvor han havde været med til at indstille projektet til godkendelse i landbrugsministeriet.

Som i et kinesisk æskesystem havde den største jordejer ved søen – landbrugsministeriet – altså ansøgt sig selv – landbrugsministeriet – om statsstøtte, men ikke nok med det. Samme jordejer havde også været med til at indstille ansøgningen til godkendelse hos landbrugsministe-

riet – altså hos sig selv.

Og der stod store værdier på spil. I en henvendelse fra november 1966 til fredningsnævnet for Tønder amtsrådskreds vurderede jordlovsudvalget, at en fredning kun ville efterlade »uberørt mindre randområder, der herefter næppe vil kunne afvandes på en rationel måde«.

Altså – alt eller intet, men så længe fredningssagen verserede, kunne man ikke komme nogen vegne med landvindingsagen.

Man havde haft projektet liggende i venteposition siden marts 1959, men pludselig hastede det med udtørringen af det store område. Tiderne var ved at skifte til ugunst for landvindingsprojekterne.

Forlig i stedet for fredning

Selvom projektet var blevet godkendt til statsstøtte i landbrugsministeriet, umiddelbart før landvindingsloven blev ændret i ugunstig retning, følte

landvindingsfolkene sig sandsynligvis ikke trykke ved situationen. Fredningssagen kunne stadig vælte hele projektet.

I den situation valgte Statens Jordlovsudvalg at spille ud med bombastiske trusler om »betydelige erstatningskrav«, hvis ikke fredningssagen blev taget af bordet.

Fire dage efter at fredningsnævnet havde bekendtgjort, at man agtede at behandle naturfredningsforeningens anmodning om en fredning, sendte Statens Jordlovsudvalg en skarp protest direkte til fredningsnævnet. Heri stod der bl.a.:

»...man må henvise til at den i området projekterede landvindingssag, der har været under forberedelse igennem en årrække, nu efter at de nødvendige bevillinger m.v. foreligger, skal igangsættes inden 14 dage fra dato...

...man må endvidere gøre opmærksom på og tage forbehold om de betydelige erstatningskrav, som vil være en følge af, at landvindingssagen ikke gennemføres på indeværende tidspunkt.«

Til støtte for protesten gjorde man gældende, at naturfredningsrådet allerede i 1961 havde erklæret, at man ikke ville indvende »noget væsentligt« mod udtørringen af mosen, og at Danmarks Naturfredningsforening gennem de forløbne syv år havde haft »rigelig tid« til at gøre sine synspunkter gældende, men uden at man havde benyttet sig af denne mulighed.

Jordlovsudvalget konkluderede sin protest i en henstilling om, at »bekendtgørelsen tilbagekaldes og fredningsanmodningen afvises«.

Protesten virkede. Danmarks Naturfredningsforening fik kolde fødder, formentlig skræmt af udsigten til »betydelige erstatningskrav«. Sytten dage senere gav man sig og indgik et forlig med jordlovsudvalget.

På et møde 13. december 1966 i Tønder hos fredningsnævnet frafaldt naturfredningsforeningen sin påstand om fredning mod til gengæld at få et løfte om, at »jordlovsudvalget søger at samle det størst mulige moseareal i området vest for vestre randkanal (...) og forpligter sig til at lade dette areal forblive i sin nuværende tilstand«.

Det er dette forlig, der altså mest havde karakter af en hensigtserklæring, som både Danmarks Naturfredningsforening og Miljøministeriet i dag fejlagtigt henviser til som en »fredning«.

Reelt var mosens skæbne beseglet, trods forliget.

Selv om en større del af arealet (ca. 110 hektar) blev fritaget for direkte kultivering, så forsvandt alle herlighederne, da man anlagde en drænk kanal rundt om hele mosen. I praksis kan man ikke afvande og kultivere en del af en højmose, uden at hele arealet påvirkes negativt, når vandstanden sænkes i området.

Fejlbudgetteret for millioner

Uanfægtet af den verserende fredningssag havde landvindingsudvalget allerede i oktober 1966 afholdt licitation over arbejdet, og den resulterede i en ubehagelig overraskelse. Budgetoverslaget på 550.000 kr. (4,8 mio. i 2010-kroner), som var den pris, landbrugsministeriet havde godkendt at give støtte til, viste sig at være alt for lav.

Projektet var fejlbudgetteret med mindst en fjerdedel.

Man bad straks om en forhøjelse på 135.000 kr. til 685.000 kr. (6,0 mio.

i 2010-kroner), men den anmodning nåede ministeriet ikke at tage stilling til, før prisen i december 1966 fik endnu et nøk i vejret. I alt 700.000 kr. (6,1 mio. i 2010-kroner) var der brug for. Budgettet var altså øget med 150.000 kr. – eller 27 procent – før arbejdet overhovedet gik i gang. Heraf var staten parat til at betale 55 pct. i støtte.

Senere blev der ændret en smule ved projektet, fordi Tinglev sogneråd besluttede at kloakere Tinglev by. Man fandt det naturligt at lede kloakvandet ud i mosens kanaler, som snart var voldsomt forurenede.

Da regnskabet kunne afsluttes i juli 1969, havde projektet kostet 770.088 kr. (5,6 mio. i 2010-kroner). Heraf betalte sognerådet 36.866 kr. for sine »kloakinteresser«.

I det følgende tiår mistede Tinglev Sø en stor del af sin natur, og mest bittert var det vel, at arealerne alligevel ikke lod sig dyrke, da det så kom til stykket. Efter nogle få årtier var Tinglev Sø uden interesse for både landmænd og naturvenner.

Tilbage til naturen

Allerede i 1980'erne var tilgroningen så voldsom, at der blev igangsat de første forsøg med naturpleje ved hjælp

Tinglev Sø er et særdeles godt ynglested for guldsmede som Grøn Smaragdlibel (billedet), der forekommer spredt i mosen. I 2009 blev der registreret 32 forskellige arter, heriblandt Stor Kejserguldsmed, der først er indvandret til Danmark i 1990'erne. Foto: Leif Bolding.

Gennem flere årtusinder blev der skabt udstrakte moseområder i Sønderjylland. Landsdelens geomorfologi var særdeles velegnet for denne naturtype, fordi der fandtes et utal af lavvandede søer og sænkninger. Gradvis blev de opfyldt med sumpplanter og tørvemosser, men takket være det sure næringsfattige miljø rådne plantedelene ikke, så gennem årtusinderne efter istiden voksede de udstrakte sønderjyske moser frem.

Omkring midten af 1800-tallet dækkede de ca. 100.000 hektar, da udviklingen vendte.

Verdenskrig skabte tørveindustrien

Gradvis fik bønderne øjnene op for ressourcerne i moserne, hvor der var tale om nem og billig adgang til tørvebrændsel.

Det var dog Første Verdenskrigs mangel-situation, der for alvor satte gang i den industrielle udnyttelse. Efter krigen faldt tørveforbruget drastisk, da stenkulimporten fra især England atter blev genoptaget.

Da Anden Verdenskrig brød ud, opstod der igen mangel på brændsel, men denne gang var tørveproducenterne parat. Og nu blev der gravet i bund for at skaffe brændsel til både boliger og erhverv.

Efter krigen fortsatte tørvegravningen i moserne, men formålet skiftede fokus. I stigende grad blev moserne afgravet og kultiveret for at skaffe landbrugsjord, til trods for at omkring 70 pct. af landet allerede var opdyrket.

De statsstøttede moseaktiviteter fortsatte helt frem til begyndelsen af 1970'erne, hvor stort set samtlige moser med kommercielt værdifulde tørvelag var afgravet. Af de oprindelige 100.000 hektar var der blot 7.000 hektar mosearealer tilbage, og næsten alle var mere eller mindre ødelagte som naturlokaliteter.

Systematisk kortlægning

Gennem hele det 20. århundrede stod Hedeselskabet som den drivende kraft bag udnyttelsen af landets tørvemoser.

Et af midlerne til at håndhæve selskabets de facto mosemonopol var den systematiske kortlægning af tørveresourcerne i alle danske moser. Allerede i 1904 havde Hedeselskabets botaniker, August Mentz, udarbejdet et forslag til denne kortlægning.

August Mentz blev også banemand for Store Vildmose, som han personligt kortlagde for botaniske værdier, før det store afvandsings- og kultiveringsprojekt gik i gang i 1921.

Mentz forlod Hedeselskabets tjeneste i

De sønderjyske mosers banemand var Hedeselskabet, men den faglige fødselshjælp kom fra botanikeren August Mentz (1867-1944). Allerede i 1904 fremlagde han sin plan for den kortlægning af moseforekomsterne, der banede vejen for en mere industrialiseret udnyttelse. Paradoksalt nok blev August Mentz senere udpeget til formand for Statens Naturfredningsråd. Foto: Hedeselskabet.

1923 for at tiltræde som professor ved Den kgl. Veterinær- og Landbohøjskole. Paradoksalt nok blev han også udnævnt til formand for Statens Naturfredningsråd i 1925, en stilling han beklædte frem til sin død i en alder af 77 år i 1944. I hele perioden som formand for samfundets vagthund på naturområdet sad Mentz fortsat i Hedeselskabets repræsentantskab, hvor han loyalt bakkede op om selskabets projekter.

Millioner af tons tørv

I årene 1931 til 1937 drog Hedeselskabets folk i felten for at kortlægge og kvalitetsvurdere tørvemassen i de sønderjyske moser i de tre daværende amter, Haderslev, Tønder og Aabenraa-Sønderborg, der tilsammen udgjorde landsdelen Sønderjylland.

Der var udelukkende tale om en økonomisk baseret vurdering, der hverken tog hensyn til områdernes kulturhistorie eller de interesser som naturfredning, jagt og andet friluftsliv kunne have i at bevare moserne.

Blandt de undersøgte lokaliteter indtog Skast og Tinglev Moser en fremtrædende placering. Det var landsdelens to største moser

på henholdsvis 415 og 466 hektar.

I alt undersøgte Hedeselskabet 147 sønderjyske mosearealer, større end fem hektar. Tilsammen dækkede de 10.261 hektar eller et areal næsten på størrelse med Samsø. I forhold til de tre amters samlede areal udgjorde de undersøgte moser 2,6 procent.

Knap halvdelen var dog af meget ringe beskaffenhed og derfor uden interesse for tørveindustrien. Andre 2.173 hektar blev klassificeret som tørv af »lokal interesse«, mens 3.187 hektar eller godt en tredjedel blev fundet velegnet til industriel udnyttelse. Der lå mindst 6,6 mio. tons råtv og ventede i disse moser.

De fik ikke lov at vente længe.

Straks efter udbruddet af Anden Verdenskrig opstod der mangel på brændsel både i boliger og erhverv, så tørveindustrien oplevede gyldne tider.

For de sønderjyske moser betød det formentlig også et ekstra fokus, at både Naturfredningsrådet og Danmarks Naturfredningsforening i 1940 pegede på de sure lavtliggende områder i Sønderjylland med »økonomisk tarvelig vegetation« som et alternativ til landbrugsministeriets udtørningsplaner for de yndefulde fjorde i Sydsjælland.

Mosejord til landbrug

Kultiveringen af Skast Mose kom i gang i 1960'erne, selvom der blev protesteret kraftigt. Det havde ikke længere nogen mening at øge landbrugsarealet på bekostning af den rige mosenatur, når der var overproduktion af landbrugsvarer, fremførte kritikerne.

Projektet mødte også voldsom modstand lokalt. En husmand, der ikke havde økonomi til at deltage, sendte sine børn ud for at lægge sig i protest foran gravemaskinerne.

Tinglev Mose fik sit projekt i 11. time, mens der stadig eksisterende en økonomisk fordelagtig statsstøtteordning fra krigens dage.

I 1966 var landvindingsloven blev ændret, så der fremover ikke kunne ydes statsstøtte og lån til kultivering af arealer, der lå hen som uopdyrkede, f.eks. heder og moser. Statens Landvindingsudvalg, der bl.a. talte Hedeselskabets direktør som medlem, havde dog set lovændringen komme, så allerede i februar 1965 havde udvalget opstillet en liste over 32 projekter, som skulle påbegyndes »snarest«, da ingen kunne vide, hvordan den nye lov ville blive.

Tinglev Mose var med på denne liste.

En fredningssag skulle redde halvdelen af mosen, men da grundvandsstanden i hele

området alligevel blev sænket, nyttede fredningen ikke meget.

Færre end 10 pct. tilbage

I 1971 var der kun få rester tilbage af de 147 moser, som Hedeselskabet havde opført på sin ønskeliste fra 1930'ernes moseundersøgelser. I en landsdækkende beskrivelse af fuglelivet, som blev publiceret i 1971, nævnes der blot 13 moser fra Sønderjylland. Blandt disse var både Tinglev og Skast-Terkelsbøl, selvom de var under delvis opløjning.

I dag er sporene efter de fleste moser for længst slettede. Moserne er forvandlet til endeløse markblokke med majs eller byg som foder til de mange kvæg og svin, der produceres af sønderjyske landmænd.

De sidste moser som f.eks. Tinglev og Ulvemose er fortsat truede, mener biologerne, til trods for de omfattende genopretningsprojekter. Det er stadig landbruget, der skaber problemer. Man opremser følgende nødvendige forbedringer for at sikre naturindholdet: mindsket godskning og gyllespredning, højere vandstand, øget græsning samt begrænsning af jagttrykket undtagen på råvildtet, der er steget voldsomt i antal de seneste år.

Hvor disse tre unge feltbiologer vandrer i Skast Mose, er der i dag majs- og hvedemark.

De historiske fotos er taget 30. juni 1971, hvor Søren Højager, Knud Pedersen, Jens Gregersen og Jörn Eskildsen (ikke med på billedet) gennemførte en tolv dage lang optællingstur til de daværende sønderjyske moser. Både i Skast og Tinglev Moser yngede der dengang flere par hedehøge, og på moseturen besøgte de fire biologer også 16 beboede storkereder, der husede mindst 37 unger. I dag er storken forsvundet fra hele Sønderjylland.

Foto: Jörn Eskildsen.

af Skotsk Højlandskvæg.

Omkring 1990 trådte Danmarks Naturfredningsforening atter ind i fortællingen om Tinglev Sø. Man opfordrede igen til at naturfred området, men selvom det heller ikke lykkedes denne gang, vendte en god del af naturen alligevel tilbage. Æren tilfalder amtsbiologerne i det daværende Sønderjyllands amt.

I 1999-2003 gennemførte amtet over flere omgange et af dansk naturs største mosegenopretningsprojekter indtil da.

Ved at hæve vandstanden i hele området ændrede man atter mosen. Formålet var at sætte opvæksten af buske og træer i stå for at bevare de plante- og dyresamfund, som var tilknyttet området.

Som forudsætning for projektet blev der gennemført en jordfordeling, og i den forbindelse blev der afholdt en udgift til lodsejerne på 345.000 kr. Derudover blev der udbetalt kompensation til lodsejerne gennem en støtteordning til miljøvenligt landbrug

(MVJ-ordning), der løber i 20 år, og som derfor udgør en væsentlig højere udgift for samfundet.

Anlægsarbejdet ved projektet kostede ca. 500.000 kr., og heraf var hovedentreprisen på 325.000 kr. Efterfølgende har der været udgifter til etablering og sikring af det udbyggede stiforløb. Specielt plankestien, der fører ud i selve mosen, har været kostbar. Til gengæld gør den det muligt at komme på ganske nært hold af mosen centrale dele.

Genopretningsprojektet blev indviet 21. juni 2001 under stor festlighed i mosen, hvor der bl.a. var rejst et permanent udsigtstårn. Omkring 100 gæster var mødt op, og Tinglevs daværende borgmester, gårdejer Thorkild Dahl Nielsen (V), holdt en inspireret tale.

– Jeg vil gerne foretage et moseoffer, og gennem offeret til moseånden håber jeg, at rigtig mange vil finde gode oplevelser og blive »beruset« af moseånden, udtalte borgmesteren, hvorefter han resolut tog proppen af en flaske Gammel Dansk

og hældte den ud i mosevandet.

Fem år senere, 16. juni 2006, blev projektet endeligt afsluttet med indvielsen af anden og sidste del af det vel fungerende stisystem rundt i mosen. Fra stierne, der på store strækninger er hævet over den fugtige overflade som en plankesti, er der en enestående mulighed for at opleve den særprægede natur i området.

Succes på alle felter

Er det så lykkedes at ændre udviklingen for naturen i Tinglev Sø?

Året før projekteringen af genopretningen gik i gang var der foretaget en grundig undersøgelse af naturforholdene. I 2009 gentog man denne undersøgelse, og i rapporten »Plante- og dyrelivet i Tinglev Mose 2009« dokumenteres den positive effekt af de forbedrede vandforhold.

Vandstandshævningen havde stoppet tilgroningen med pile- og birkekrat de fleste steder i mosen, bortset fra de mest højtliggende arealer. En

Udsigten fra tårnet i østsiden af mosen giver en god fornemmelse af mosens storhed. Hvad man ikke kan se på billedet, men hvad forfatteren iagttog ved besøget 11. maj 2011, er to traner, der spankulerede roligt rundt derude i den restaurerede højmos. Om de kan finde ro til at yngle på stedet, vil fremtiden vise.

del steder var de eksisterende træer også gået ud eller var i færd med det, især birketræerne. Desuden var Nørresø og Søndersø igen blevet til lavvandede søer med åbne vandflader og en mere artsrig vegetation af vandplanter. I områderne med hedemose og højmos samt i de to søer var der kommet langt flere levende tørvemosser, og det samlede areal med tørvemosser var blevet næsten fordoblet.

Hvad angår plantelivet, blev der re-

gistreret 318 arter i 2009. Det var 40 arter flere end i 1998. Også fuglelivet havde udviklet sig med sjældne ynglefugle som atlingand, krikand, turteldue, rørdrum, rørhøg, blåhals, rødrygget tornskade og fyrremejse. Antal ynglepar af vandfugle var steget fra 18 procent i 1998 til 36 procent i 2009. Samme positive tendenser gjaldt for padder og krybdyr, pattedyr – odderen er indvandret i perioden – og insekter.

Men udviklingen mod en mere næringsrig mose fortsætter, og det betragtes ikke som godt. For at bremse den er det vigtigt med en stadig høj vandstand, og at den ekstensive drift af engene omkring mosen fortsætter med høslæt og græsning uden brug af kunstgødning. Det er overgødskning fra landbruget, der volder de største problemer. Rapportens forfatter anbefaler ligefrem, at man overvejer at etablere »et randbælte uden landbrugsdrift, som kan optage en del af næringsstofferne fra det afstrømmende overfladevand, inden det når mosen.«

KILDER

- Adriansen, Inge: Ivan fra Odessa – krigsfanger i Nordslesvig og Danmark 1914-20. Historisk Samfund for Als og Sundevad, 1991.
- Andersen, Alfred: Two Standard Pollen Diagrams from South Jutland. In: Studies in Vegetational History. Festskrift til Knud Jessen. Danmarks Geologiske Undersøgelse. II. Række. Nr. 80. København 1954.
- Anonym: Tinglev Mose. Pjece fra Teknisk forvaltning, Sønderjyllands Amt 2001.
- Boldt, Carsten: Borgmester opfordrede til beruselse. JydskeVestkysten 19. juni 2001.
- Ferdinand, L.: Større danske fuglelokaliteter. 1. del. Dansk Ornithologisk Forening. København 1971.
- Forfatterens besøg på lokaliteten, 14. august 2005 og 11. maj 2011 (fotos).
- Grøn, Per: Plante- og dyrelivet i Tinglev Mose 2009. Sag nr. 1320900040, Orbicon A/S. Udarbejdet for Åbenrå Kommune. Udgivet i marts 2010.
- Hedeselskabets Tidsskrift nr. 4, årg. 27. 1907.
- Jespersen, Christian: Tinglev Sø. Speciearbejde i geografi ved Tønder Statsseminarium 1948. Kopi hos Lokalhistorisk Forening for Tinglev Kommune og i forfatterens arkiv.
- Statens Landvindingsudvalg, j.nr. 2172. Rigsarkivet.
- Sørensen, R.P.: Skoven, der sank. 8. september 1941. Flensborg Avis.
- Thøgersen, Fridlev: Danmarks Moser. Beretning om Hedeselskabets systematiske Eng- og Moseundersøgelser. Carlo Mortensen Bogtryk, Viborg 1942.
- Udskrift af fredningsprotokollen for Tønder amtsrådsreds, reg. nr. 04226.00. Vedrører Tinglev Sø og Mose, fredningssag 48/66. 13. december 1966.

Fuglelivet i dag

Med tilladelse fra Dansk Ornitologisk Forening bringes her et uddrag af DOF-basen, der rummer et meget stort antal fugleobservationer fra alle betydningsfulde fuglelokaliteter i landet. Ønskes der en detaljeret og aktuel status for fuglelivet i Tinglev Mose, så brug dette link: www.dofbasen.dk.

Herunder ses en oversigt over de 167 fuglearter (og racer), som er registreret fra **Tinglev Mose**, pr. 27. april 2011. I parentes ses antallet af observationer og individer i alt.

Lille Lappedykker	(12/19)	Vagtel	(7/9)	Mosehornugle	(3/3)	Kærsanger	(53/190)
Skarv	(25/121)	Fasan	(73/146)	Mursejler	(37/293)	Rørsanger	(72/264)
Rørdum	(69/95)	Vandrikse	(162/503)	Isfugl	(8/8)	Gulbug	(15/18)
Fiskehejre	(121/445)	Plettet Rørvagtel	(1/3)	Stor Flagspætte	(41/65)	Gærdesanger	(34/70)
Hvid Stork	(8/8)	Engsnarre	(5/6)	Sanglærke	(87/415)	Tornsanger	(81/447)
Knopsvane	(208/1010)	Grønbenet Rørhøne	(43/83)	Digesvale	(9/26)	Havesanger	(47/115)
Pibesvane	(2/21)	Blishøne	(109/483)	Landsvale	(113/3491)	Munk	(79/253)
Sangsvane	(14/153)	Trane	(121/273)	Bysvale	(28/426)	Skovsanger	(3/5)
Sædgås, Tajga-sædgås	(1/2)	Strandskade	(2/3)	Skovpiber	(40/91)	Gransanger	(146/843)
Blisgås	(1/55)	Lille Præstekrave	(3/4)	Engpiber	(79/497)	Løvsanger	(125/1743)
Grågås	(143/2339)	Stor Præstekrave	(1/2)	Gul Vipstjert	(3/5)	Fuglekonge	(7/24)
Knortegås	(1/35)	Hjejle	(3/3)	Bjergvipstjert	(2/2)	Grå Fluesnapper	(2/2)
Nilgås	(1/2)	Vibe	(111/2104)	Hvid Vipstjert	(86/343)	Broget Fluesnapper	(1/1)
Gravand	(7/12)	Dobbeltbekkasin	(178/1037)	Hvid Vipstjert, Almindelig	(4/14)	Skægmejse	(2/4)
Pibeand	(1/7)	Skovsneppe	(4/4)	Silkehale	(1/15)	Halemejse	(24/85)
Knarand	(8/37)	Storspove	(2/8)	Vandstær	(4/4)	Halemejse, Sydlig	(4/20)
Krikand	(32/242)	Sortklire	(1/4)	Gærdesmutte	(120/464)	Sumpmejse	(6/8)
Gråand	(191/2024)	Rødben	(2/2)	Jernspurv	(26/53)	Fyrremejse	(141/333)
Atlingand	(11/22)	Hvidklire	(2/3)	Rødhals	(90/256)	Fyrremejse, Sydlig	(8/17)
Skeand	(4/24)	Svaleklire	(16/22)	Nattergal	(92/643)	Sortmejse	(1/1)
Troldand	(14/32)	Tinksmed	(3/5)	Sydlig Nattergal	(1/1)	Blåmejse	(87/300)
Hvinand	(1/2)	Mudderklire	(3/4)	Blåhals	(19/27)	Musvit	(141/608)
Stor Skallesluger	(1/6)	Hættemåge	(13/173)	Blåhals, Sydlig	(10/16)	Pungmejse	(12/12)
Hvæpsevåge	(12/13)	Stormmåge	(13/268)	Husrødstjert	(4/4)	Pirol	(1/1)
Rød Glente	(1/1)	Sildemåge	(17/125)	Rødstjert	(9/14)	Rødrygget Tornskade	(14/22)
Havørn	(1/1)	Sildemåge, Britisk	(2/3)	Bynkefugl	(34/90)	Stor Tornskade	(17/18)
Rørhøg	(159/242)	Sildemåge, Nord-søstildemåge	(1/7)	Sortstrubet Bynkefugl	(24/49)	Skovskade	(124/388)
Blå Kærhøg	(64/71)	Sølvmåge	(47/675)	Sortstrubet Bynkefugl, Atlantisk	(4/5)	Husskade	(42/136)
Hedehøg	(21/44)	Svartbag	(1/18)	Stenpikker	(9/43)	Allike	(80/509)
Duehøg	(16/16)	Sortterne	(1/8)	Solsort	(182/975)	Allike, Almindelig	(5/38)
Spurvehøg	(49/60)	Klippehue/Tamdue	(4/41)	Sjagger	(43/4963)	Råge	(10/238)
Musvåge	(213/648)	Huldue	(1/1)	Sangdrossel	(103/303)	Sortkrage	(104/655)
Fjeldvåge	(19/20)	Ringdue	(150/4379)	Vindrossel	(14/483)	Gråkrage	(88/833)
Fiskeørn	(5/7)	Tyrkerdue	(2/2)	Misteldrossel	(11/17)	Ravn	(117/595)
Tårnfalk	(90/146)	Turteldue	(1/1)	Græshoppesanger	(108/506)	Stær	(113/1217771)
Dværgfalk	(5/5)	Gøg	(87/279)	Flodsanger	(1/1)	Gråspurv	(7/43)
Lærkefalk	(8/8)	Slørugle	(1/1)	Savisanger	(1/1)	Skovspurv	(20/524)
Vandrefalk	(4/5)	Stor Hornugle	(1/1)	Sivsanger	(65/198)	Bogfinke	(167/3018)
Urfugl	(3/3)	Skovhornugle	(1/1)			Kvækerfinke	(1/2)
Agerhøne	(5/21)						

Grønirisk	(18/68)
Stillits	(18/125)
Grønsiken	(5/55)

Tornirisk	(13/40)
Stor Gråsisken	(4/7)
Lille Gråsisken	(23/56)

Dompap	(55/249)
Dompap, Lille	(1/7)
Gulspurv	(157/1511)

Rørspurv	(180/1411)
Bomlærke	(4/27)

Herunder ses en oversigt over de 42 andre dyr (end fugle), som er registreret fra **Tinglev Mose**, pr. 27. april 2011. I parentes ses antallet af observationer og individer i alt.

Lille Vandsalamander	(2/2)
Skrubtudse	(3/3)
Butsnudet Frø	(7/17)
Spidssnudet Frø	(1/1)
Frø sp.	(5/42)
Spættet Bredpande	(1/1)
Skråstregbredpande	(1/6)
Stor Kålsommerfugl	(7/61)
Lille Kålsommerfugl	(4/31)
Grønåret Kål-sommerfugl	(1/10)

Grønbroget Kål-sommerfugl	(1/1)
Aurora	(7/66)
Citronsommerfugl	(9/19)
Dagpåfugleøje	(6/27)
Admiral	(5/7)
Nældens Takvinge	(8/31)
Storplettet Perle-morsommerfugl	(1/1)
Græsrandøje	(6/50)
Engrandøje	(4/10)
Okkergul Randøje	(3/8)

Lille Ildfugl	(2/3)
Almindelig Blåfugl	(5/52)
Muldvarp	(2/3)
Vandspidsmus	(5/5)
Hare	(6/7)
Brun Rotte	(2/2)
Mosegris	(4/4)
Markmus sp.	(2/2)
Bisamrotte	(4/5)
Ræv	(6/8)
Grævling	(1/1)

Lækat	(1/1)
Brud	(1/1)
Dådyr	(1/1)
Rådyr	(43/125)
Spidsmus sp.	(4/4)
Flagermus sp.	(1/1)
Markfirben	(4/9)
Almindelig Firben	(1/14)
Snog	(8/8)
Hugorm	(6/13)
Firben sp.	(4/12)

Plantelivet i Tinglev Sø

TBU 52/49: Tinglev Mose

Tinglev Mose er et stort mose-område, der består af et kompleks af krat, græsningsenge og relativt højt voksende rigkær-partier (bl.a. højstaudeenge) og tørvegrave under tilgroning. Mosen gennemskæres af dybe afvandingsgrøfter med temmelig kraftig vandføring. Afvandingen vil formentlig på langt sigt ændre mosens vegetation. De partier,

som ikke længere græsses, er under kraftig tilgroning med pil.

Af floraen i pilekrattene, rigkær-sengene og tørvegravene kan under et nævnes grå, krybende og femhannet pil, bævre-asp, birk, tørst, pors, top- og næbstar, vandpest, angelik, djævels-bid, hedelyng (!), vellugtende gulaks, hjertegræs, kamgræs, alm. og nyse-røllike, fløjlsgræs, kattehale, hyldebladet baldrian, sump-kællingetand, mosebunke,

sværtvæld, stor skjaller, kær- og sumpsnerre, rørgræs, kærsvovl-rod, engrørhvene, tormentil, vandnavle, vand-skræppe, lod-den og kær-dueurt, skov-hane-kro, kragefod, mangeblomstret frytle, skarpfinnet mangeløv, dyndpadderok, trævlekrone, engviol, agermynte, blåtop, lyse-, knop-, glanskapslet og den sjældne spidsblomstret siv, alm. brunelle, musevikke, krebsklo, tornløs hornblad, bredbladet dunhammer, smalbladet mærke,

bukkeblad, nikkende brøndsel og °kærfnokurt. Selv om engene såvidt vides overvejende har rigkær-karakter, indgår der dog – som floralisten viser – oligotrofe elementer (hedelyng, tørst, pors m.fl.). Ca. 110 ha i mosens østlige del er fredet.

Lokalitetskode: + (++) V-S^V I, robust lokalitet

(I: ≥ 20 arter).

Kilder: se Gravesen 1983.